

**«Lectors i traduccions per a *Tirant lo Blanch*.
*Quixot, Renaixement, Barroc i Il·lustració per a la
recepció de *Tirant lo Blanch a Europa*»¹***

VICENT MARTINES PERES

(Projecte Institucional de Recerca de la Universitat d'Alacant:
«Institut Virtual Internacional de Traducció» (IVITRA)

[<http://www.ivitra.ua.es>]

Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Universitat d'Alacant.
martines@ua.es)

a les meues Rosabels

Tirant lo Blanch, de Joanot Martorell (València, 1490; Barcelona, 1497),² no només és una obra mestra dels lletres valencianes medievals, sinó també, i amb tot el mèrit, de la literatura europea. Això ha estat causa i conseqüència alhora de la seua condició de clàssic i gràcies a les traduccions de què ha estat objecte, en una primera fase, des del segle XVI i fins al XVIII; després, en el XX, ha estat el moment de l'accés de *Tirant* a una difusió molt més general, estesa i ampla.

Una obra assoleix la condició de «clàssic» per la seua pròpia i excel·lent qualitat, però no només per això. Necessita, a més a més, dels lectors i de grans lectors, en nom, mena, qualitat i poder d'influència al llarg

de diversos segles i —elements no gens menyspreables, precisament per la seua dificultat— que el puguen llegir en diverses llengües, és a dir, que la difusió de l'obra en qüestió, haja estat multilingüe, que és el mateix que dir que han hagut de comptar amb diverses o nombroses traduccions. Millor encara si, com a prova i penyora d'aqueixes lectures, l'obra en qüestió ha exercit influència en altres autors que, al seu torn i en els seues respectives llengües i cultures, han esdevingut clàssics millor, *si* també tenen la categoria de «clàssics» i no només en els seues respectives tradicions literàries—. Així passa amb Cervantes o amb Shakespeare, per exemple. També passa amb alguns dels nostres clàssics: *Tirant lo Blanch* o Ausiàs March, per exemple, que donen satisfacció a tots aqueixos exigents requisits.

La influència de *Tirant lo Blanch*, per exemple, és palesa en referències i citacions explícites en autors com ara Miguel de Cervantes. En el seu *Quixot* va unir per sempre més el nom de *Tirant lo Blanch* al de la gran literatura universal, i sense pal·liatius: «es el mejor libro del mundo»; Shakespeare deu a *Tirant lo Blanch* la inspiració, la trama i la configuració dels personatges de l'obra *Much ado about nothing*,³ el gran autor del Renaixement italià, Ariosto, gran lletraferit de la cort de Ferrara i clàssic indiscutible de la literatura italiana —on era marquesa Lucrècia de Borja, filla d'un valencià i per a qui, a més, el valencià no li era estrany— li deu molt del seu *Orlando furioso* (GÓMEZ MONTERO & BERNHARD KÖNIG (DIR), GERNERT FOLKE (ED.), 2004).

Tirant lo Blanch va estar traduït a l'espanyol (Valladolid, 1511), a l'italià (Venècia, 1538, 1566 i 1611) i al francès (tres edicions al segle XVIII: París, Amsterdam i/o Londres). Aquestes traduccions «clàssiques» o «antigues» de la nostra obra van ser encomanades, fetes, llegides i rebudes en

corts, rotles i ambients que llavors, al llarg d'aqueixos tres segles, estaven en disposició de determinar no només els gustos artístics i literaris, sinó també, en més d'un sentit, contribuir a les regnes dels designis europeus. I això és prova, causa i conseqüència del seu impacte internacional i del fet no gens negligible que es tracta d'una obra que sempre ha estat llegida i per grans lectors i en moltes llengües. Simptomàticament, *Tirant lo Blanch*, després d'haver tingut un prestigi i una anomenda certes durant tres segles arreu d'Europa, en general i després del segle XVIII va experimentar una devallada. Segurament hi tingué molt a veure la decadència cultural, literària i lingüística experimentada per la llengua catalana a partir del segle XVI, en el regnat de la nissaga dels Habsburg, i accentuada amb la victòria dels Borbons en la Guerra de Successió espanyola (1700-1707 [1714]), l'entronització del Felip V rei Borbó d'Espanya—, el Decret de Nova Planta i la Pragmàtica de Carles III, pels quals s'abolien els ordenaments legals forals de l'antiga Corona d'Aragó i era prohibida la llengua catalana (NADAL & PRATS, 1986-1997). Ja al segle XX i sobretot arran de la celebració del V Centenari de la Iª edició, ha reverdit interès per *Tirant lo Blanch* i des d'aleshores ha estat traduït a moltes altres llengües en general, ha gaudit d'una resposta força bona, tant per la qualitat de les traduccions dels traductors que les van fer, professionals i escriptors ben destres en aquest difícil art—, per l'anomenada i bona distribució de les editorials que les van publicar, i per la resposta dels lectors, en alguns casos molt bona en general, bona. Així, ha estat traduït a: alemany,⁴ anglés,⁵ espanyol,⁶ finés,⁷ francès,⁸ neerlandés,⁹ portugués,¹⁰ romanés,¹¹ rus, suec,¹² xinés.¹³ A més, hi ha en procés les traduccions següents: a l'alemany —completa—,¹⁴ a l'espanyol,¹⁵ a italià (contemporània),¹⁶ al polonés.¹⁷

Les traduccions de *Tirant lo Blanch* anteriors al segle XIX ens forneixen una perspectiva diacrònica força profitosa atés que ens situa la recepció de l'obra de Martorell en un moment i ens uns àmbits clau per al desenvolupament de la novel·la europea. I això tant pel que fa als contextos respectius de cadascuna d'aqueixes traduccions, així com també pel que fa a la concepció mateixa de la traducció com a element constituent per a la construcció d'una obra literària concreta i per a perfilar les extensions i fites d'un gènere. Per això fer esment a *Tirant lo Blanch* és atendre una veritable pedra de toc atés que la traducció ateny aquesta obra, no només en la seua recepció i transferència europees, sinó també en la seua gènesi mateixa. Martorell mateix va ser traductor, visible i invisible, és a dir, va fer una traducció *stricto sensu* – identificada per ell mateix com a tal i amb un cos textual propi– i també va traduir llesques, fragments i llenços d'obres d'altri que va empeltar, adaptar, reactivar, recontextualitzar i resemantitzar en el cos textual *maior* de *Tirant lo Blanch*. De fet, Martorell, mentre era a la cort d'Enric VI de Lancaster, a Londres (CHINER, 1993), va traduir al català l'anònim *Guy of Warwick*¹⁸ amb el títol de *Guillem de Varoic*. Aquesta traducció va esdevenir la primer part de *Tirant lo Blanch*. D'altra banda, Joan Roís de Corella, coetani conegut de Martorell, va ser un d'aqueixos autors les obres dels quals van aportar no pocs cabals en alguns dels capítols més importants de la gran novel·la. Roís de Corella, d'altra banda, també era traductor tant perquè traduïda textos complets i declarats com a tals, així com també perquè en els seus propis textos també se'n valia, de fer trasllats fragmentaris, a fi de crear les seues pròpies obres originals (MARTINES (ed.), 1999; MARTINES (ed. i trad.), 2001; MARTINES, 1999; MARTINES, 2001 [2002]).

6.1. La versió castellana del segle XVI: *Tirante el Blanco* (Valladolid, 1511)

En 1511, Diego de Gumiel, que ja n'havia imprès la segona edició de l'original a Barcelona el 1497, va imprimir a Valladolid el *Tirante el Blanco*, la primera versió en espanyol *Tirant lo Blanch*.¹⁹ El títol complet d'aquesta edició castellana, *Los cinco libros del esforçado e invencible cavallero Tirante el Blanco*, suggereix de quina manera entenia Gumiel o volia que fóra entés la matèria d'aquesta novel·la en funció del context literari o, més aïna, editorial en què s'havia d'inserir l'obra: els *libros de caballería*.²⁰ Al títol se citen dues de les qualitats o característiques tòpiques dels protagonistes d'aqueixa mena d'obres: hom ens diu que el llibre és sobre un cavaller que és *esforçado e invencible*. N'hi ha prou a entendre-ho si tenim present que, a fi que semblés al màxim a un *libro de caballerías*, fins i tot el gravat del prontispici és una reproducció del gravat que obri un dels *libros de caballerías* per excel·lència, el *Amadís de Gaula*, amb la sola substitució de les lletres de la filactèria, que allà deien «Amadís de Gaula» i ací «Tirante el Blanco». A més, l'edició de Gumiel compleix tots els criteris de paginació, tipografia, columnes, caplletres, tipus i cos de lletra, etc. dels *libros de caballería*.

Tot i això, el *Tirante el Blanco* no va ser un èxit de vendes. Només n'hi va haver 1 sola edició, encara que va ser a aqueixa única edició que pertanyia l'exemplar que va llegir Cervantes (MÉRIDA-JIMÉNEZ, 1993). La raó de l'escàs èxit en termes quantitativus d'aquesta traducció espanyola rau en allò en què es fonamenta respecificitat interna de l'obra: encara que l'editor havia preparat l'edició perquè visualment s'avingués amb l'aspecte extern dels *libros de caballería*, «internament» l'obra no concordava amb les característiques d'aqueix gènere. Els *libros de caballería* eren

coneguts com a «historias fabulosas»²¹ i la meravella i la fantasia hi eren quasi condicions *sine quas non*; eren obres amb menys realisme. De fet el que hi ha d'específic a l'obra de Martorell, ja ho remarcava Cervantes en el que constitueix únic índex d'impacte de l'obra en l'àmbit castellà durant els segles XVI-XIX –tots els dos inclosos–. Miguel de Cervantes (autor)-Pero Pérez (personatge) salven *Tirante el Blanco* de la foguera precisament perquè contenia elements de què «todos los demás libros deste género carecen», és a dir, els ingredients de la ficció novel·lesca moderna, que es troben magníficament desenvolupats en el *Quijote* i que Cervantes va saber trobar per primera vegada al *Tirante el Blanco*.²²

6.2. La versió italiana del segle XVI: *Tirante il bianco* (Venècia, 1538, 1566 i 1611)

6.2.1. Tradició textual i la troballa de 2 nous exemplars a la Biblioteca Apostolica Vaticana

En 1538 es va publicar la tradició a l'italià: *Tirante el Bianco*. N'hi va haver 3 edicions, sempre a Venècia: 1511, 1566 (en 2 vols.) i 1611 (en 2 vols.). Fins a 1990 només eren coneguts 4 exemplars d'aquestes tres edicions: 2 a la Biblioteca de Catalunya de Barcelona, 1 a la Bibliothèque Nationale de París i 1 a la Biblioteca Marciana de Venècia; en qualsevol cas, només se'n coneixia exemplar de edició de 1538.

En novembre de 1990 –la veritat és que va ser el dia 20 d'aqueix més, tot just quan es complia el V Centenari de la 1 edició de l'original valencià, que va ser tan i tan celebrat–, jo mateix vaig tenir la fortuna de descobrir 2 exemplars més d'aqueixa escassa i cara primera edició veneciana i tots els dos a la Biblioteca Apostolica Vaticana: un d'aqueixos exemplars

pertany al Fondo [Principe] Ferraioli de la magna biblioteca vaticana, i altre al seu Fondo [Marquesse Alessandro] Capponi. Ja només la troballa en si d'aquests dos exemplars ja crida atenció sobre la necessitat de revisar edició crítica de *Tirante il Bianco* publicada el 1984 a Roma (Editrice La Tipografica) per un excel·lent equip de medievalistes italians (SANSONE, ANNICHIARICO, INDINI, MAJORANO, MINERVINI, PANUNZIO & ZILLI (eds.), 1984). A desgrat de la qualitat del treball realitzat per ells, l'edició només tenia en compte els 4 exemplars coneguts llavors, entre els quals només n'hi podia haver i de *editio princeps*, la de 1538. Amb els dos nous exemplars de edició de 1538 que vaig descobrir a la BAV, la *traditio textualis* de la versió italiana de l'obra de Martorell augmenta en un 50%, i la referida específicament a *editio princeps*, essencial en aquests casos, augmenta en un 200%. A més, també es dóna la circumstància que aquests dos nous exemplars vaticans presenten nombroses variants amb respecte a l'exemplar que fins aleshores era l'únic conegut d'aqueixa edició, alhora, presenten variants entre ells; en definitiva una situació de variants nombroses i de diversa mena que era normal en el context de la paleoimpremta (època incunable i fins a tot el segle XVI).

6.2.2. *El traductor a l'italià, Lelio di Manfredi, i la temptativa anterior*

Sembla que *Tirant lo Blanch* ja feia temps que interessava a Itàlia quan va ser traduït. Cap a les primeries de 1500 la culta i refinada marquesa consort de Màntua, Isabella d'Este Gonzaga, va encomanar a Niccolò da Corregio, que en fes una traducció a l'italià. Ella hi devia estar molt interessada, i aqueix interès degué encomanar la seua cunyada i bona amiga, també molt culta i no menys refinada, Lucrecia de Borja, marquesa consort de Ferrara. Però sembla que Niccolò da Corregio, figura

força important en l'Humanisme del Renaixement italià, va faltar abans d'acabar la faena o potser «dovette stancarsi» –a l'albir de Luzio & Reiner (1893)–.

No s'hi va resignar la marquessa d'Este. Tant ella com el seu fill, l'alehores encara marquès –després seria creat duc per l'emperador Carles V, com a premi pels seus serveis militars i polítics– Federigo II de Gonzaga, van encomanar la tasca a Lelio di Manfredi, autor al servei dels marquesats de Màntua i de Ferrara, que ja havia traduït a l'italià la *Cárcel de Amor* (Venècia, Giorgio de' Rusconi Milanese, 1514). Aquesta obra de Diego de San Pedro (1437?-1498?) (WHINNON, 1980) es una de les obres mestres de la «novel·la sentimental» de la part més primerenca del «Siglo de Oro» espanyol, encara en el seu trenc d'alba a les acaballes del segle XV. Aquesta obra va gaudir d'un gran èxit a la península Ibèrica i va ser traduïda al català encara dins el segle XV i editada a Barcelona (MIQUEL I PLANAS (ED.), [1909?]).

La traducció al català d'aquesta obra de Diego de San Pedro va ser el text base de la traducció italiana de Lelio di Manfredi (MINERVINI & INDIDI (EDS.), 1986). De fet, la qualitat d'aqueixa traducció de Manfredi, va ser el precedent i mèrit que va animar Isabella d'Este i el seu fill –qui formalment va signar l'encàrrec– a encomanar-li la traducció a «la lingua toscana» l'extensa novel·la de Martorell. La veritat és que va reeixir molt també per aquesta traducció i va gaudir de força anomenada per això, fins i tot més que per la seua pròpia producció original –la qual cosa és documentat que no li acabava d'agradar del tot–. Tant d'èxit van tenir les seues traduccions *Carcere d'Amore* i *Tirante il Bianco* que Cassio da Nardo, un altre dels poetes vinculats a la cort de Màntua, en la seua gran obra *La Morte del Danese* (1521, llibre II, cap. IV)²³ dedica uns versos a

Manfredi i a aqueixes dues excel·lents traduccions, i també a la bona i profitosa relació que per això mateix mantenia amb la poderosa i riquíssima cort dels Gonzaga i d'Este (MARTINES, 1997: 57-58):

«Lelio dui libri, uno per man, tendeva
da lui tradutti ne la lengua toscha:
l'un *Carcere d'amor* chimar faceva,
l'altro *Tirante*, ognun credo conoscha.
Questo a Federico Marchese leggeva,
che en lengua externa prima obscura e foscha
visto l'havea, et per tal exercitio
l'havea premiato di bon beneficio»

6.2.3. *L'èxit de la traducció italiana*

El que acabem de dir al subepígraf anterior és un bon símptoma de la bona recepció que va tenir *Tirante il Bianco*. Això, no obstant, els versos anteriors de Cassio Da Nardo, no deixarien de remarcar un èxit restringit a la cort de Màntua i entre els que la sovintejaven; encara que tampoc no hem de deixar de banda el fet que aqueixa cort era sovintejada per artistes com ara Leonardo Da Vinci –qui va fer un bell retrat d'Isabella d'Este–, Tiziano –qui va pintar un no menys bell oli de Federigo II da Gonzaga, que és al Museu del Prado–, Mantegna, etc. La prova de la qualitat de la traducció i, sobretot, de la gran fortuna i recepció a Itàlia de *Tirant lo Blanch* a través de *Tirante il Bianco*, és que va transcendir l'àmbit mantuà, ferrarés i, fins i tot vènet, i es va estendre –segons la documentació que en tenim– a Florència i a Roma, i hem de suposar que arreu de la Itàlia

de llavors. Això va ser arran de la primera edició feta a Venècia en 1538, quan ja feia 19 anys que Manfredi era mort.

L'impressor venecià va ser Niccolò da Sabbio, pagat pel Senador Francesco Torregiano d'Asola, també impressor ben important a Venècia, quan aquesta era la capital europea de l'edició. El pare de Torregiano d'Asola va ser col·laborador d'Aldo Manuzio i mantenia intenses relacions comercials a Barcelona, Florència i Roma. La recepció a la Itàlia del Renaixement i del Manierisme va ser poc menys que entusiasta. A més de la de 1538, n'hi va haver dues edicions més: la de 1566, que afermava l'impacte de l'obra en el segle XVI, i la de 1611, que la feia arribar i la inseria plenament en la Itàlia del Barroc. De fet, la recepció del Tirant va continuar, a Itàlia, fins al s. XVIII, com ens demostra aqueix exemplar vaticà de l'edició de 1538, pertanyent al Fondo Capponi. El Marqués Alessandro Capponi va ser un veritable il·lustrat i bibliòfil, possessor d'una immensa biblioteca. Amb Capponi, la recepció de la nostra obra arriba a la Itàlia de la Il·lustració, i, com veurem, més avant, d'ací arriba o s'aferma la seua recepció a França, des d'on s'estendrà fins a la Rússia il·lustrada de Caterina II la Gran. En definitiva, arriba a tot Europa i s'arrela i recorre alhora tots els grans períodes de la història cultural europea. No hem de negligir a fi de sondejar el rang de la intensitat de la recepció i fortuna de Tirant a Itàlia, que el Marqués Capponi va escriure, de la seua pròpia mà, a la portadella del seu exemplar del *Tirante il Bianco* de 1538: «In Spagna è riputato come qui [Italia] *il Decamerone* di Giovanni Boccaccio». ²⁴

6.2.4. Tirante il Bianco: docere princepes, *manual de delectare i influència en Shakespeare*

Podem saber l'opinió de lectors reals de *Tirant lo Blanch*, i identificats per qui subscriu, arran dels nombrosos *escolia* o marques de lectura de tota mena (anotacions al marge, subratllats, signes de remarca, subratllats, etc.) que hi ha en l'exemplar del Fondo Capponi de la BAV. I, a més, amb perspectiva diacrònica, la qual cosa és, pràcticament, una situació ideal per saber com una mateixa obra és rebuda al llarg del temps. En aqueix exemplar hi ha els *escolia* de dos lectors diferents, un del segle XVI i un altre del XVIII. Aquests lectors, identificats després d'una anàlisi paleogràfica exhaustiva de qui signa i amb l'aval dels experts de la BAV, van ser: el del segle XVI, Johannes Baptista Picchinesius, el nom del qual figura en una de les pàgines de cortesia del final de l'exemplar, quasi esborrat però ben llegidor a la llum dels equips de raigs ultraviolats vaticants; l'altre, el lector del segle XVIII, és el Marqués Alessandro Capponi mateix, que signava en el *verso* de la portadella una ben interessant nota sobre *Tirante il Bianco* i citava el seu propi exemplar de *La Crusca Provenzale* d'Antoni Bastero, com a referent d'autoritat quant a la «doctrina» literària. Aquestes anotacions d'aquests dos lectors ens indiquen, sense dubte, què els cridava més l'atenció de *Tirante il Bianco*: amor, cavalleria i vida de la cort (festes, castells, vestits, dames, tresors...) i, sobretot i molt especialment —perquè són els temes que més remarques de lectura presenten— qüestions de retòrica, estratègia militar i política. Un dels passatges que han estat més subratllats és el famós `parlament d'Abdal·là Salamó', que és la versió martorelliana de la «Lletra de Reials Costums» de Petrarca. En definitiva, sembla que aqueixos dos lectors, un petit *condottiero* al servei dels Medici, Johannes Baptista Picchinesius, al segle

XVI, i un artistòcrata i il·lustrat romà del segle XVIII, amb molts lligams a França i al Vènet. En definitiva, sembla que consideraven *Tirante il Bianco* com un autèntic manual o regiment de cavalleria per a la formació de prínceps, amb la circumstància que a més tenia una trama de ficció amorosa, descripcions que els permetia recrear-se en els detalls i alguns passatges que els van merèixer a aquests lectors diverses anotacions de l'estil de «nota da ridere». Precisament aquesta circumstància ens retorna a la dualitat horaciana del «*docere-delectare*», resolta feliçment si tenim en compte l'alt nombre de subratllats pel que fa a les dues modalitats temàtiques (manual de prínceps-ficció i entreteniment). Que en el XVI o en el XVIII, uns lectors italians, com el nostre Picchinesius, home d'armes florentí i del qual sabem que tenia una petita però proveïda biblioteca –perduda quan van enderrocar la torre Picchina en les primeres expansions urbanes de la Florència del XIX–, o com el nostre Capponi, es fixen en el versant instructiu de l'obra de Martorell i també en la ficcional, no fa més que inserir la nostra obra encara més en la tradició literària de clàssics italians com ara *Il Cortegiano*, de Baldassar de Castiglione (Venècia, 1528)²⁵ o *Il Principe*, de Niccolò Machiavello's (Firenze, 1513) (ANSELMi, MENETTI & VAROTTI (EDS.), 1993), tan llegits en el XVI com també en el XVIII –quan arreu de l'Europa occidental hom s'interessa encara més pel concepte i paradigma de govern i governant, quan llavors estava en procés de canvi–. Precisament per això, a més de les mateixes raons que ja hem indicat com a causes de l'interés de Miguel de Cervantes, *Tirante il Bianco* va interessar molt a Shakespeare, que es va inspirar en l'obra de Martorell per al seu *Much Ado about Nothing*, tant pel que fa a la composició dels personatges (els masculins, els femenins i

el tipus de relacions que s'estableixen entre ells), així com també pel que fa a la trama o argument (ANYÓ, 2004: 143-231).

6.3. La traducció(-adaptació) francesa: *Tirant le Blanch*

Histoire du vaillant chevalier Tirant le Blanch és el títol de la traducció (-adaptació) francesa del segle XVIII. L'atribució d'aquesta versió no és gens segura, encara que tradicionalment s'ha considerat que podria ser obra de C.-Ph. de Tubières, comte de Caylus (1692-1765), qui, en qualsevol cas, sí que es va encarregar de promoure-la. Aquesta versió va tenir tres edicions, que inclouen totes un «Avertissement», obra de l'historiador Nicolas Fréret (1688-1749), el qual constitueix el primer estudi extens –o només hauríem de dir-ne, «recensió»– de l'obra de Martorell (MINERVINI, 1993).

Les tres edicions que n'hi va haver presenten dates i peus d'impremta que més aviat són incerts o falsos: la primera edició no té data ni lloc, però tradicionalment ha estat situada en 1737 d'altra banda, n'hi ha exemplars que figuren com a editats «À Londres», i d'altres, «À Amsterdam»; la segona edició apareix com a donada en 1775 i a Londres, però hi ha sospites ben fundades que fan creure que degué aparèixer a Amsterdam –n'hi ha exemplars d'aquesta edició conservats a la Bibliothèque de Paris–; finalment i no menys simptomàtica, la tercera edició apareix donada en 1785 i «à Amsterdam et Paris». Amb aquest recurs, hom volia escapolir-se del ferreny control de la censura que imperava a França al llarg d'aqueix segle i molt especialment entre 1728 i 1750, i encara més com més ens acostem cap a decennis previs a la Revolució Francesa; l'Ancien Règim se sabia cada vegada més en perill i repremia cada vegada més. Un altre recurs ben bé degué ser l'omissió de nombrosos passatges

de la novel·la. De fet, si comparem aquesta versió francesa, amb la italiana (o amb l'espanyola), que és completa, veiem que a aquella li manquen nombrosos episodis que van ser molt celebrats i molt remarcats pels lectors del l'exemplar del Fondo Capponi. En la versió francesa divuitesca manquen bona part dels fragments que podríem qualificar de regiment de prínceps o de teoria política, o que podrien resultar instructius quant a postulats i (bones) pràctiques polítiques. Sí que queda més o menys intacta la càrrega més tendent cap al *delectare* –encara que sense tanta explicitació eròtica–.

Precisament tot això, incertesa en els peus editorials i retall o supressió de passatges delicats des del punt de vista més aïna polític, és ben indicatiu de la situació de censura que regnava a la França del moment. A més, això dóna més valor encara a la recepció de la novel·la de Martorell a França i a l'èxit que hi va tenir. No deixa de ser significatiu que un dels exemplars d'aquesta versió conservat a la Bibliothèque Nationale de París presente l'escut d'armes de l'emperadriu de França Maria Antonieta. Aquesta versió, en totes les seues edicions, va ser, ja des dels seus inicis (Caylus i Fréret), rebuda i llegida amb força interès en els cercles més elevats culturalment de França i de la Il·lustració. De fet, seguint aquest mateix doble solc és com s'explica que, gràcies a aquesta versió francesa, l'obra de Martorell també fos llegida per l'emperadriu Caterina II la Gran de Rússia, que també en tenia el seu propi exemplar.

6.4. Conclusions: relacions trenades quant a la recepció europea de *Tirant lo Blanch*

Les observacions que fem en aquest treball depenen de les anàlisis detallades de les traduccions referides, tant amb una perspectiva traductològica,

com d'història cultural (MARTINES, 1997; CALVO, 1997; RIQUER, 1974). En el marc del Projecte de Recerca «*Tirant lo Blanch* políglota» (desenvolupat per l'IVITRA [<http://www.ivitra.ua.es>], en virtut dels convenis d'investigació establerts a l'efecte amb l'Institut Cervantes i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, i la Xarxa d'Excel·lència Europea TRAMICTEK, 6é Programa Marc de la UE), hem desenvolupat la metodologia filològica i traductològica, i la tecnologia informàtica (a través de la col·laboració de l'empresa d'enginyeria informàtica Kiobus Ingerieros) a fi de poder processar el *multicorpora* multilingüe que constitueixen totes les traduccions que hi ha hagut (segles XVI-XXI) i encara promoure'n d'altres a altres llengües –traduccions en aquest cas fetes per especialistes– a fi de poder, no només contribuir la escampar la coneixença de la novel·la de Martorell, sinó a poder gestionar-ne l'immens cabal plurilingüe i diacrònic que tot això, significa a fi que tinga una rendibilitat en lingüística contrastiva, història de la llengua, gramàtica històrica, traductologia, etc.

Ara com ara la tecnologia ens ho permet, així com també el grau de desenvolupament de l'hermenèutica sobre aquesta obra senyera indiscutible de les lletres valencianes medievals. Fins als anys 90 només comptavem amb l'assaig d'anàlisi –ben encertada, però– que Riquer va realitzar quant a la versió castellana de 1511.

Llavors, 1974, haguera resultat molt complicat fer-ho, tenint en compte l'estat de desenvolupament dels estudis i tècniques d'anàlisi traductològica en general i, específicament, a Espanya. Martí de Riquer ja va intuir l'interés de tenir en compte les traduccions d'una obra per a entendre i conèixer millor l'original quan va publicar en un mateix volum la traduccions a l'espanyol de les poesies d'Ausiàs March, gran poeta valencià i cunyat de Joanot Martorell:

«Agrupo estas versiones con la finalidad de que podamos disponer facilmente de una base que nos permita estudiar la extensión y la intensidad que tuvo la influencia de Ausiàs March en la poesía española de los mejores tiempos.»

Tirant lo Blanch té un cos textual que de segur que degué dificultar llavors fer el mateix que s'havia fet amb les poesies del cunyat, Ausiàs March, i, innegablement, aprofundir més en tal línia d'anàlisi. La traducció diu molt sobre la competència i perícia lingüístiques del traductor, i no diu menys del moment històric i de l'ambient literari en què l'obra original s'ha traduït i, per tant, queda incorporada i readaptada al seu nou context lingüístic, literari i cultural. Més encara en allò que s'ha referit a una obra com *Tirant lo Blanch*, que, a través de la seua versió espanyola va ser coneguda i llegida per Miguel de Cervantes, el qual ho va lloar explícitament i de mode inequívoc en el *Quixot*. Sens dubte no cal menysprear en absolut la contribució de *Tirant lo Blanch*, a través de *Tirante el Blanco*, en el *Quixot*, a fer possible el to, el tractament i inclús l'estil polifònic i tractament en cert punt irònic de la mimesi literària tan característic en l'obra de Cervantes gràcies al contrast entre la bogeria llibresca d'Alonso Quijano i el sentit comú de Sancho.

Tirant-Tirante no perd mai de vista la realitat, fins i tot mor al llit, d'un mal real i humà, una angina de pit, després de dictar personalment el seu testament i després de deixar els seus assumptes arreglats. El Quixot també morirà, en un context i ambient de realitat, i no com solia produir-se la mort en els llibres de cavalleries. En definitiva, de la mateixa manera que la seua versió original, aquesta versió en espanyol constitueix una obra excepcional en el context de la literatura de tema cavalleresc en l'Edat Mitjana i poc o no res té a veure amb les obres de Chrétien de

Troyes o amb la *Quête du Saint Graal* o la Vulgata en conjunt (MARTINES, 1995; HAUF, 1995). El *Quixot* de Cervantes tampoc té molt a veure, més enllà de la crítica, amb els llibres de cavalleries. De fet, és establert que el *Quixot* és, pràcticament, l'últim llibre de cavalleries. Sens dubte això es deu a múltiples causes, però és indubtable que entre elles està el *Tirant*, a través de la seua versió espanyola, que tant va lloar Cervantes.

D'altra banda, no resulta menys interessant la connexió cultural de primer orde que s'estableix entorn a la traducció francesa, atribuïda al comte de Caylus i amb el «Avertissement» de Fréret. A més del que ja n'hem dit, el que més ens pot cridar l'atenció en la matèria que ací ens ocupa és el fet que Fréret mantinguera una gran relació d'amistat amb el comte de Caylus; de fet, aquest el va alliberar de la Bastilla, a on Fréret havia anat a parar durant tres mesos a causa d'un estudi seu sobre l'origen dels francesos, que ell havia imprès sense autorització de la censura i, a més, anava en contra de la «versió oficial» sobre el tema que representava *l'Histoire de France* de Gabriel Daniel (París, 1713 [reeditat en 1720, 1721, 1725, 1742, 1755-1760]). Com veiem, Fréret va patir en les seues pròpies carns la censura i això podria explicar molt bé per què la traducció francesa atribuïda al comte de Caylus apareix tan abreujada com hem dit en passatges polítics i sexuals. Aqueixa amistat es fonamentava a més en una intensa coincidència dels interessos culturals i literaris, a més dels polítics. Ambdós eren membres de la prestigiosa Académie des Inscriptions i compartien la seua devoció per Itàlia i els clàssics italians.

De fet, va ser l'abat Antonio Conti, molt culte i molt pròxim al comte de Caylus, qui el mantenia en contacte amb els experts en clàssics i antiguitats italianes, amb els quals podrà contactar directament des de 1714 a Roma i a Venècia. Com afirma Marc Fumarolli (1997): «Est Peut-être

par cet abbé extrêmement leerte qu'il [comte de Caylus] a connuaussi la versió italienne de *Tirant li Blanc*.»

Amb això tindríem un nexa físic entre original valencià de Martorell i la traducció francesa atribuïda al comte de Caylus a través de la traducció italiana de Manfredi. Amb la qual cosa la traducció hauria estat, d'una banda, el catalitzador de l'accés i la vinculació directa del *Tirant lo Blanch* original als cercles culturals i literaris més prestigiosos dels segles XVI-XVIII: gràcies a la traducció italiana, la Itàlia del Renaixement i del Barroc (Màntua, Venècia, Ferrara, Roma) i, gràcies a la traducció francesa, la França il·lustrada del XVIII (la França de la Régence i de l'últim segle de l'Ancien Régim, la dels acadèmics «des Inscriptions») i la no menys il·lustrada cort de Sant Petersburg de Caterina II la Gran de Rússia —últim extrem físic possible d'impacte i de la recepció de la novel·la de Martorell en l'època—. Tinguem en compte la intensa relació de Caterina II la Gran de Rússia amb Voltaire i amb les idees de la Il·lustració, i de Voltaire amb el comte de Caylus i amb Fréret; així com també amb l'abat Conti. De fet, en *Voltaire Électronique*, i entre els «Voltaire's texts», «Voltaire's notes» i «Variants», Caylus compta amb 20 entrades, Fréret compta amb 99 i Conti, amb 4.²⁶ A més, el comte de Caylus va ser tramés com a ambaixador de França a la cort de Prússia, d'on era originària la culta emperadriu russa.

D'altra banda, la traducció també hauria estat el catalitzador de l'aportació del *Tirant lo Blanch* original al desenvolupament literari modern d'Europa, i més en concret de la novel·la. Per la traducció espanyola, la novel·la de Martorell va realitzar una important contribució al *Quixot* de Cervantes. Per la traducció italiana, *Tirant lo Blanch*, a través de *Tirante el Bianco*, va contribuir a l'argument i personatges de la sha-

kespeareana *Much Ado About Nothing*. A través de les seues traduccions espanyola, italiana i francesa, dels segles XVI-XVIII, una obra medieval de l'Europa Mediterrània occidental com *Tirant lo Blanch* va contribuir a la renovació literària de l'Europa moderna, precisament pel que hem vist que va fer que Cervantes s'hi fixara i que, en definitiva, està en sintonia amb el que, en essència, va trobar l'Emperadriu Caterina II de Rússia: un tresor de content i una mina de passatemps. Així, ella mateixa explica a les seues *Mémoires* (volume I, p. 12) que cert dia, presa del l'avorrimment, es va retirar a les seues habitacions i a l'atzar va agafar un llibre amb la intenció de combatre el tedi amb la seua lectura:

«Li premier qui em tomba sous la patte et li premier que ai lu de mon bon gré d'un bout à l'autre, est li *Tiran li Blanc*; j'aimais beaucoup la princesse qui avait la peau si fine que lorsqu'elle buvait du vin rouge, on li voyait couler dans sa gorge.»

Referències bibliogràfiques

ALEMANY, Rafael (ed.) (1999), *Ausiàs March i el món cultural de la València del XV*, Pròleg de Tomàs Martínez, Alacant, IIFV, 1999.

ALONSO, Dámaso (1951), «*Tirant lo Blanch*, novela moderna», *Revista Valenciana de Filología*, I, 179-215.

ANSELMi, Gian Mario & Elisabetta MENETTI, Carlo VAROTTI, eds. (1993), Niccolò Machiavelli, *La Mandragola e il Principe*, Milà, Mondadori.
BUTTERWORTH, Charles E. (1994), «Translation and Philosophy: The Case of Averroes' Commentaries», *International Journal of Middle East Studies*, 26, I, pp. 19-35.

- CALVO, Cesáreo (1991), «Estudi bibliogràfic de les edicions de la traducció francesa de Tirant lo Blanch», Miscel·lània *Joan Fuster*, 3, València / Barcelona, Dept de Filologia Catalana de la Universitat de València / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 179-194.
- CARRO Carvajal, Eva BELÉN & Laura PUERTO MORRO & María SÀNCHEZ PÉREZ, eds. (2002), *Libros de caballerías (De «Amadís» al «Quijote»)*. Poética, lectura, representación e identidad, Salamanca, Seminario-Sociedad de Estudios Medievales y Renacentistas
- CASADEI, Alberto, ed. (2001), Ariosto, *Orlando Furioso*, Bologna, Il Mulino, 2001.
- CÁTEDRA, Pedro M., (2002), «Enrique de Villena», dins Carlos Alvar & José Manuel Lucía Megías, *Diccionario Filológico de Literatura Medieval Española. Textos y transmisión*, Madrid, Castalia.
- CÁTEDRA, Pedro M., ed. (1994-2001), *Enrique de Villena, Obras completas*, 3 vols., Madrid, Turner.
- CHARTIER, Roger (1992), *L'orde des Livres. Lecteurs, Auteurs, Bibliothèques en europe entre XIVE et XVIIIe siècle*, Aix-en-Provence, Alinea. CHARTIER, Roger (2000), «La pluma, el taller y la voz. Entre crítica textual e historia cultural», dins Francisco Rico (dtor.), Pablo Andrés & Sonia Garza (eds.), *Imprenta y Crítica Textual en el Siglo de Oro*, Valladolid, Fundación Santander Central Hispano / Centro para la Edición de los Clásicos Españoles, pp. 246-247.
- CHINER GIMENO, Jaume (1993), *El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell, con un fragmento del manuscrito de Tirant lo Blanch*, «Pròleg» de Martí de Riquer, Alcoi, Editorial Marfil.

- CHINER GIMENO, Jaume (1997), *Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)*, València, Consell Valencià de Cultura (Generalitat Valenciana).
- CHINER GIMENO, Jaume (1998), «Ausiàs March y Navajas», *Navajas. Boletín cultural informativo*, Navajas, Excmo. Ayuntamiento de Navajas, 1998, pàgs. 6-7.
- CHINER GIMENO, Jaume (1999a), «1997, any March? Noves dades sobre el naixement d'Ausiàs», dins Rafael Alemany (ed.) 1999, pàgs. 13-44. CHINER GIMENO, Jaume (1999b), «'Cor d'acer, de carn e de fust': Ausiàs March (1400-1459)», dins *Catálogo de la exposición Ausiàs March en la Biblioteca Nacional de Madrid*, València-Madrid, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1999.
- CHINER GIMENO, Jaume (1999c), «'En vós està fer son cas fort o floch'. Correccions d'autor a Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)», *Llengua Literatura*, IO (1999).
- COLÓN, Germà (1999), «Ausiàs March interpretat al segle XVI per Juan de Resa i Jorge de Montemayor», dins Rafael Alemany (ed.) 1999, pàgs. 89-116.
- COLÓN, Germà (1998 [1999]), «El manuscrit fantasma d'Ausiàs March», BSCC, 74, 1 «(= Cultura i Humanisme en les lletres hispàniques (s. XV-XVI)), a cura de Germà Colón & Lluís Gimeno Betí), pàgs. 341-344.
- COPELAND, Rita (19952 [1991]), *Rhetoric, Hermeneutics, and Translation in the Middle Ages: Academic Traditions and Vernacular Texts*, Cambridge, Cambridge University Press.
- CRANE, Susan (1986), *Insular Romance: Politics, Faith and Culture in Anglo-Norman and Middle English Literature*, Berkeley / Los Angeles.

- CRANZ, E Edward & Paul O. KRISTELLER (1976-1980), *Catalogus translationum et commentariorum. Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries. Annotated Lists and Guides*, Washington, Catholic University of America Press.
- DI GIROLAMO, Costanzo (1997), «Tradurre Ausiàs March», *Llengua Literatura*, 9, pp. 369-390.
- ENSENYAT Pujol, Gabriel (1999), «Els primers estudis sobre Ausiàs March: Josep Maria Quadrado», dins Martines (ed.) 1999, pàgs. 77-89.
- ESCARTÍ, Vicent Josep (1997a), «El deute valencià amb Ausiàs March. Convé recuperar el temps perdut per a un poeta amb escasses edicions a València», *El País. Quadern* (29-5-97), 2bd.
- ESCARTÍ, Vicent Josep (1997b), «Les edicions de l'obra d'Ausiàs March al segle XVI», dins Antoni Gómez (ed.) 1997, pàgs. 33-36.
- ESCARTÍ, Vicent Josep (1997d), «Ausiàs March a la València del segle XVI», *Saó*, 22, 210 (setembre), pàgs. 22-23.
- ESCARTÍ, Vicent Josep (1999), «Nota sobre l'interés per Ausiàs March al segle XVI», dins Rafael Alemany (ed.) 1999, pàgs. 155-172.
- FELIU, Francesc (1997a), *L'obra filològica d'Antoni Bastero i Lledó. Edició de la «Historia de la llengua catalana»*, Girona, Servei de Publicacions de la Universitat de Girona.
- FELIU, Francesc (1997b), «Contribució d l'estudi d'Alfons Par. Epistolari amb Ramon Miquel i Planas», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, xxxiv. Miscel·lània Germà Colón*, 7, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 159-184.
- FELIU, Francesc (1997c), «Sentit i context de la primera història del català», dins Francesc Feliu (ed.), Antoni Bastero, *Història de la llengua*

catalana, Vic / Girona, EUMO Editorial / Universitat de Girona, pp. 7-53.

FELIU, Francesc (1998a [1997-1998]), «Els treballs filològics de l'acadèmic Josep de Bastero», *BRABLB*, 46, pp. 213-244.

FELIU, Francesc (1998b), «Els inicis de la filologia catalana moderna: estudi biogràfic d'Antoni de Bastero i Lledó, canonge de Girona (1675-1737)», dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 39, pp. 89-128.

FELIU, Francesc (1999), «Coneixement i percepció de la llengua catalana en l'obra d'Antoni de Bastero», dins August Rafanell & Pep Valsalobre (eds.), *Estudis de Filologia Catalana. Dotze anys de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes. Secció Francesc Eiximenis*, Girona / Barcelona, Institut de Llengua i Literatura Catalanes de la Universitat de Girona / PAM, pp. 89-128.

GÓMEZ MONTERO, Javier & Bernhard KótvIG (dir.), Gernert FOLKE (ed.) (2004), *Literatura Cavalleresca tra Italia e Spagna (Da «Orlando» al «Quijote»: Literatura caballeresca entre España e Italia (Del «Orlando» al «Quijote»)*, Salamanca, Semyr & Centro de Estudios sobre el Renacimiento Español.

HAUF, Albert (1995), «*Tirant lo Blanc* ¿Novela anticaballeresca? Algunas cuestiones que plantea la conexión coreliana», en Juan Paredes, Enrique Noguerras, Lourdes Sánchez (eds.), *Estudios sobre el «Tirant lo Blanc»*, Granada, Universidad de Granada, pp. 111-151.

HAUF, Albert (ed) (2004), *Tirant lo Blanch*, Valencia, Editorial Tirant lo Blanch.

HAUF, Albert (ed.) (1998), *Lectures d'Ausiàs March (15 de gener - 10 de desembre de 1997)*, València, Fundació Bancaixa, 1998.

- KELLY, Louis G. (1990), «Medieval Philosophers and Translation», dins Hans Josef Niederehe & Konrad Koerner (eds.), *History and Historiography of Linguistics: Papers from the Fourth International Conference on the History of the Language Sciences (ICHoLS IV)*, Trier, 24-28 August 1987, 2 vols., Amsterdam, Benjamins, pp. 399-873.
- LEGGÉ, Dominica (1963), *Anglo-Norman Literature and its Background*, Oxford, 1963.
- LUCÍA MEJÍAS, José Manuel (2000), *Imprenta y libros de caballerías*, Madrid, Otero & Ramos, 2000.
- LUCÍA MEJÍAS, José Manuel (2002), *Libros de Caballerías: Textos y Contextos [Special issue] Edad de Oro*, Madrid, Universidad Autónoma.
- LUCÍA MEJÍAS, José Manuel (2005), «Llibres de cavalleries», en Josep Lluís Sirera, Rafael Beltrán & Amadeo Serra, *Del Tirant al Quixot. La imatge del cavaller*, València, Universitat de València, pp. 63-70) LUZIO, Alessandro & Adolfo REINER (1983), «Niccolò da Corregio», *Giornale Storico della Letteratura Italiana*, 22, 2.
- MARTIN, Georges & Marie-Claire ZIMMERMANN, eds. (2000), *Ausiàs March (1400-1459), premier poète catalán*, París, Cahiers de Linguistique Hispanique Médiéval / Klincksieck.
- MARTINES, Vicent (1995), *Els cavallers literaris. Assaig sobre literatura cavalleresca catalana medieval (Premio de Ensayo «Ortega y Gasset»)*, Madrid, UNED.
- MARTINES, Vicent (1997), *El «Tirant» poliglota. Estudi sobre del «Tirant lo Blanch» a partir de les seues traduccions espanyola, italiana i francesa dels segles XVI-XVIII*, «Pròleg» d'Amadeu-J. Soberanas, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Curial Edicions Catalanes.

- MARTINES, Vicent (1999), «'Sin adobo se podrán bien servir'. Traducción y Filología: traducción al español de la lírica de Joan Roís de Corella», *Revista de Filología Románica*, i6, 213-264.
- MARTINES, Vicent (2001 [2002]), «Traducció i contacte de llengües. Bescanvis culturals i literaris d'àmbit romànic», in M. Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines (eds.), *Les claus del canvi lingüístic*, Alacant, IIFV / Ajuntament de la Nucia, Caja de Ahorros del Mediterráneo, pp. 447-498.
- MARTINES, Vicent (2001), «Traduccions, recepcions i transformacions: traduccions en la i de la literatura catalana medieval. Relacions d'anada i tornada de literatura romànica», a cura d'August Bover i Font, Maria Rosa Lloret i Mercè Vidal-Tibbits (eds.), *Actes del Novè Colloqui d'Estudis Catalans a Nord Amèrica (Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1998)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 245-268.
- MARTINES, Vicent (ed.) (1999), *Canelobre: Estudis sobre Ausiàs March [Revista de l'Institut de Cultura Juan Gil Albert]*(Alacant, Diputació), 39-40.
- MARTINES, Vicent, ed. (1999), *Estudis sobre Joan Roís de Corella*, Alcoi, Editorial Marfil.
- MARTINES, Vicent, ed. i trad. (2001), Joan Roís de Corella, *Prosa Profana*, Madrid, Editorial Gredos.
- MÉRIDA JIMÉNEZ, Rafael & Rubén D. BUILES (2002), *Tirante el Blanco (Valladolid, Diego de Gumiel, 1511)*, Alcalà de Henares, Centro de Estudios Cervantinos.

- MINERVINI, Vincenzo & Maria Luisa INDINI, eds. (1986), *Càrcer d'Amor / Carcere d'Amore. Due traduzioni della novela di Diego de San Pedro*, Fasano, Schena.
- MINERVINI, Vincenzo (1993), «La prima analisi critica del Tirant: l'Avertissement di Nicolas Fréret», in *Actes del Nové Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (vol. 2, Alacant / València / Castelló, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat d'Alacant, Universitat de València / Universitat Jaume I), pp. 183-190.
- MIQUEL I PLANAS, Ramon, ed. (1909?), *Novelari català dels segles XIV a XVIII, publicat en vista dels manuscrits y edicions primitives*, Barcelona, Rius.
- MOLL, Jaime (1994), *De la imprenta al lector. Estudios sobre el libro español de los siglos XVI al XVIII*, Madrid, Arco-Libros.
- PICCOLI, Giuseppe (1934b), «Appunti sulla lingua del Danese di Cassio da Narni», *Zeitschrift für romanische Philologie*, 54, 314-324.
- PICCOLI, Giuseppe (1934a), «La morte del Danese di Cassio da Narni», *Zeitschrift für romanische Philologie*, 54, 307-313.
- RIINO, Timo & Lauri Juhani EERIKÄINEN (1993), *Crestomatía iberorrománica. Textos paralelos de los siglos XIII-XVI*, Helsinki, Annales Academiae Scientiarum Fennicae, ser. B. tom. 268.
- RIQUER, Martín de, ed. (1946), *Las traducciones castellanas de Ausias March*, Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos.
- RUBIÓ Y ORS, Joaquim (1898), «Bastero provenzalista catalán (Memoria leída en la sesión pública celebrada el 25 de Febrero de 1894 con ocasión de conmemorar el quincuagésimo aniversario de su ingreso en la RABLB, por el doctor —)», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 6, Barcelona, pp. 7-101.

- SANSONE, Giuseppe, A. ANNICHIARICO, M.L. INDINI, M. MAJORANO, V. MINERVINI, S. PANUNZIO & C. ZILLI, eds. (1984), *Tirante il Bianco*, Roma, La Tipografica.
- SANTANACH & MARTINES, 2000] Bohigas, Pere, ed. (2000), Ausiàs March, *Poesies*, reedició revisada per Amadeu-J. Soberanas & Noemí Espinàs, «Pròleg» de Lola Badia i «Bibliografia ausiasmarquiana» de Joan Santanach & Vicent Martines, Barcelona, Barcino.
- SHOAF, R.A. (1997), «Literary Theory, Medieval Studies, and the Crisis of Difference», *Reorientations*, 56, pp. 76-92.
- VARGAS LLOSA, Mario (1990), «*The Total Novel*», *Catalan Writting. Special Sigüe: Tirant lo Blanch, 500 years later*, 5, pp. 45-48.
- VOLTAIRE *ELECTRONIQUE*, 1998] *Voltaire Électronique*, Oxford, Voltaire Foundation Ltd and Chadwyck-Healey Ltd, 1998.
- WHINNOM, Keith, ed. (1980), Diego de San Pedro, *Obras completas, Cárcel de amor*, Madrid, Castalia.
- WITTLIN, Curt (1995), *De la traducció literal ala creació literària*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- WITTLIN, Curt (1999), «Ausiàs March en anglés, amb una versió rítmica del poema XXVIII: 'Lo jorn ha por...'», dins Vicent Martines (ed.) 1999, 39-40, pàgs.223-232.
- ZIMMERMANN, Marie-Claire (1997), «El poema lxxxii d'Ausiàs March: d'un tòpic revisitat a un metallenguatge», dins Rafael Alemany (ed.) 1997, pàgs. 355-364.
- ZIMMERMANN, Marie-Claire (ed.) (1997), *Afers. Per entendre Ausiàs March*, 12, 26.

Annex

A fi que, literalment, hom puga visualitzar els grans lectors que han determinat la recepció europea del *Tirant* i la manera com s'han trenat les relacions entre l'obra de Martorell i les tradicions literàries i culturals que l'han rebut en la seua llengua, tot seguit aportem les imàtgens-il·lustracions següents. Aquestes són extretes del Projecte de Recerca «Base de de dades digital i multimèdia de referents de la història cultural europea (Filologia, Història i Traducció)» [UA-DIT-2003 (avaluació externa)], adscrit a l'IIFV i dirigit per V. Martines i amb l'equip interdisciplinar (Filologia Catalana, Filologia Anglesa, Traducció, Història Medieval, i Didàctica General i Diàctiques Específiques —UA—): Josep Martines, José Vicente Cabezuelo, Francisco Franco Sánchez, Juan Antonio Barrio Barrio, Javier Franco Aixelá, Miquel Àngel Campos, José Ramón Belda, Víctor Manuel Pina i Rosabel Roig Vila. Aquesta Base ja aplega més de 8.000 imàtgens (i textos) descrites, classificades i amb un volum de 1000 possibles termes de cerca. Estarà accessible a través del servidor d'IVITRA, equip d'enginyers informàtics del qual Kiobus Ingenieros ha treballat en el disseny de l'aplicació: <http://www.ivitra.ua.es>.

Grans lectors de *Tirant lo Blanch*

GRANS PERSONALITATS DE LA CULTURA EUROPEA RELACIONATS AMB LA TRADUCCIÓ DE *TIRANT* A L'ESPANYOL I A L'ITALIÀ (S. XVI-XVII)

MIGUEL DE CERVANTES,
Lector i «citador» de
Tirante el Blanco:

SHAKESPEARE,
influit pel *Tirante il Bianco*:

ARIOSTO
(PINTAT PER TIZIANO),
gran poeta de les corts de Ferrara i de
Màntua, influit per *Tirante il Bianco*:

LUCRÈCIA DE BORJA,
qui va donar a conèixer el *Tirant* a la
seua cunyada Isabella d'Este:
LUCRÈCIA JOVE (al Vaticà, per
Bartolomeo Veneto):

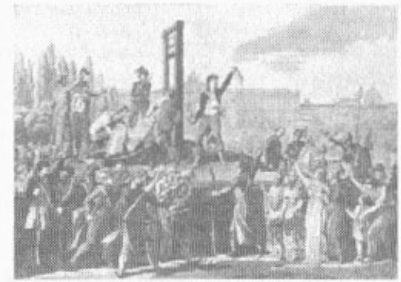

LUCRÈCIA MADURA (a Ferrara, com
a marquesa «la buona signora», per
Bartolomeo Veneto):

<p>ISABEL D'ESTE, qui va encomanar/ordenar la traducció italiana de <i>Tirant lo Blanch</i>: <i>ISABEL D'ESTE JOVE</i> (dibuixada per Leonardo Da Vinci):</p>	
<p><i>ISABEL D'ESTE MADURA</i> (pintada per Tiziano):</p>	
<p>GRANS PERSONALITATS DE LA CULTURA EUROPEA RELACIONATS AMB LA TRADUCCIÓ DE <i>TIRANT</i> AL FRANCÉS (s. XVIII)</p>	
<p>VOLTAIRE</p>	
<p>COMTE DE CAYLUS, POSSIBLE TRADUCTOR AL FRANCÉS. La il·lustració d'emmig el representa com a ambaixador davant la cort de Prússia, d'on era originària Caterina II la Gran de Rússia.</p>	
<p>NICOLAS FRÉRET, AUTOR DE L'«AVERTISSEMENT», primer estudi «modern» sobre <i>Tirant lo Blanch</i></p>	

MARIA ANTONIETA DE FRANÇA,
EMPERADRIU dissortada, lectora
de *Tirant lo Blanch*, que posseïa un
exemplar de la versió francesa

CATERINA II LA GRAN DE RÚSSIA,
EMPERADRIU IL·Lustrada,
que llegia *Tirant lo Blanch* per a
entretenir-se («tesoro de contento y mina
de pasatiempos», com en diria Cervantes
del *Tirant*) i per tenir models d'actuació
política (el llegia assíduament a la seua
biblioteca personal del palau imperial de
Sant Petersburg).

Notes

1. Aquest treball s'emmarca en el context dels projectes de recerca «Digitalització, Edició i Traducció d'obres valencianes» desenvolupat al si de l'IVITRA i del Conveni de Col·laboració entre l'ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA I L'IVITRA-UA. També se situa, quant a la metodologia, en el marc del projecte de recerca a l'empara del Conveni de Col·laboració entre el INSTITUTO CERVANTES-CENTRO VIRTUAL CERVANTES I L'IVITRA-UA per a la «Traducción y promoción de obras literarias europeas». I, finalment, també se situa al si del Projecte Competitiu de Recerca «Clàssics valencians multilingües» (GV05/180), finançat per la GENERALITAT VALENCIANA.

Aquest treball també és un dels resultats del que va constituir la segona tesi doctoral de qui subscriu, en aquest cas, en Traducció i Interpretació i amb Menció de Doctor Europeu: *Les traduccions de les poesies d'Ausiàs March a l'anglès. Eines per a l'estudi del llenguatge poètic d'Ausiàs March i de les seues relacions romàniques a partir de les seues traduccions angleses del segle* sota la direcció del Prof. Dr. Víctor Manuel Pina Medina (Programa de Doctorat en Traducció i Interpretació de Llenguatges Generals, Literaris i Específics –Anglès–), Universitat d'Alacant, 2003 i que va merèixer la qualificació d'Excel·lent *cum laude* per unanimitat [10].

Així mateix, aquest estudi és un dels resultats de : Vicent MARTINES, *Ausiàs March «poliglota». El lèxic d'ausiàs March a través de les seues traduccions des del segle XVI al XX a l'alemany, a l'anglès, a l'espanyol, al fiancés i a l'alemany. Concordances completes acarades*, recerca patrocinada per la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana (Pla Estudis sobre el Valencià Actual), 2000; *El lèxic d'Ausiàs March a través de les seues traduccions dels segles XVI-XX (a l'espanyol, a l'anglès, a l'alemany, a l'italià i al fiancés). Lematitzacions completes acarades*, recerca patrocinada per la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana (Pla Estudis sobre el Valencià Actual), 2002; i de *Concordances lematitzades i edició interlinial de les traduccions de Tirant lo Blanch a l'anglès, espanyol, italià i fiancés (ss. XVI-XX)* (Acadèmia Valenciana de la Llengua, Ajuts a la Recerca en Llengua i Literatura, 2005).

2. Tradicionalment l'autoria de l'obra ha estat atribuïda de manera compartida a Joanot Martorell i a Martí Joan de Galba. Aquest últim era el prestamista barceloní que va viure a València la major part de la seua vida i a qui Martorell, en un acte extrem de desesperació, causat per la bancarrota que patia, a causa del seu caràcter bregós i dilapidador, va

empenyorar la darrera i més preuada de les seues possessions: el manuscrit de *Tirant lo Blanch*. En el barrer decenni i ha estat demostrat feafentment que Galba només va ser posesor ni no autor de l'obra.

Per a un resum de la qüestió de l'autoria de l'obra de Martorell, vegeu Albert Hauf i Valls (ed., 2004: 27-39).

Per a la millor i més ben documentada biografia de Joanot Martorell, vegeu Chiner Gimeno (1993).

3. Com ha demostrat Anyó (2004).

4. Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1990), *Der Roman von Weissen Ritter Tirant lo Blanc. Erstes und Zweites Buch aus der altkatalanischen Sprache des Königreichs Valentia erstmals ins Deutsche gebracht von Fritz Vogelsgang. Mit einem Vortwort des Übersetzers un einem Nachwort von Mario Vargas Llosa* (Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag, 1990) [only its 1st volume is published, till chapter 163].

5. Traduccions a l'anglés, abreujades:

Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1984), *Tirant lo Blanc, translated and with a forward by D.H. Rosenthal* (New York, Schocken Books, 1984).

Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1994), *Tirant lo Blanc, translated and with a forward by D.H. Rosenthal* (London, Macmillan, 1994).

Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1985), *Tirant lo Blanc, translated and with a forward by D.H. Rosenthal* (London, Pan Books, 1985).

Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1984), *Tirant lo Blanc, translated and with a forward by D.H. Rosenthal* (London, Warner Books, 1984).

Joanot Martorell & Martí oan de Galba, *Tirant lo Blanc, translated by R. Rudder* The Gutenberg Project.

Traducció a l'anglés, completa:

Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1984), *Tirant lo Blanc, The complete version, translated from the catalan by R. La Fontaine* (New York-San Francisco-Berna-BaltimoreFrankfurt am Main-Berlin-Viena-Paris, Peter Lang, 1984).

6. Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1974), *Tirante el Blanco. Traducción castellana de 1511*, ed. Martín de Riquer (Barcelona, Espasa-Calpe, 1974).

Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1990), *Tirante el Blanco. Traducción castellana del siglo XVI*, ed. Martín de Riquer (Barcelona, Planeta, 1990).

Joanot Martorell (2004), *Tirante el Blanco. Traducción castellana 1511*, ed. Vicent J. Escartí (Valencia, Ed. Tirant lo Blanch, 2004).

Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1964 y 1984), *Tirant lo Blanc, Prólogo de mario Vargas Llosa, traducción y notas de J.F Vidal Jové* (Madrid, Alianza, 1964 y 1984).

7. Joanot Marovell [sic] & Martí Joan de Galba (1987), *Tirant Valjoinen (suomentanut Paavo Lehtonen)* (Helsinki, Gummerus, 1987).

8. Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1997), *Tirant le Blanc. Traduction et Adaption en Français par le comte de Caylus (1737), precede de «Tirant le Blanc: les mots comme actions» par Mario Vargas Llosa et suivie de «Une Gentilhomme Universal: Anne-Claude de Tubières, comte de Caylus» pas March Fumarola. Établissement du Text, Postface, Notes, Bibliographie par Jean Marie Barbera* (Manchecourt, Gallimard, 1997).

Joanot Martorell (2003), *Tirant le Blanc. Traduit du catalan par Jean-Marie Barberà, préface de Mario Vargas Llosa* (Toulouse, Anacharsis, 2003).

9. Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1987 i diverses edicions), *Tirant lo Blanc (vertaald en ingeleid door Bob de Nijs)* (Amsterdam, Bert Bakker, 1987 i diverses edicions).

10. Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1998), *Tirant lo Blanc (Traduzido do catalao por Cláudio Giordano, Prólogo de Mario Vargas Llosa)* (Sao Paulo, Editora Giordano, 1998).

11. Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1978), *Tirante el Blanco, Roman Cavaleresc (Traducere, selectie si note de Oana Busuioceanu; predata si tabel cronologic de Andrei Ionescu)* (Bucarest, Minerva, 2 vols., 1978)

12. Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1994), *Tirant den Vite (Översättning från katalanskan av Miguel Ibáñez)* (Stockholm, Interculture, 2 vols., 1994).

13. Joanot Martorell & Martí Joan de Galba (1993), *Qishi Dilang, translated by Wang Yangle* (Beijing, Renmin Wenxue Che Banske, 1993).

14. A cura de Fritz Vogelsgang, al si d'IVITRA-AVL-Instituto Cervantes: Hamburg, Fischer Verlage [en premsa: 2007]. Aquesta nova traducció completa la que fer Vogelsgang dels primers 163 capítols i va editar aqueixa mateixa editorial. En aquesta ocasió, a més, el text base de la traducció completa és l'edició de Hauf, 2004 i té present tot el cabal hermenèutic dels darrers 20 anys, els més productius al respecte.

15. Al si d'IVITRA-AVL-Instituto Cervantes-MEC [en procés: 2006-2007].

16. Al si d'IVITRA-AVL-Instituto Cervantes-MEC [en procés: 2006-2007].

17. A cura de Rozalya Soser & Anna Sawicka (Universitat Jagellonica, Cracòvia, Polònia), al si d'IVITRA-AVL-Instituto Cervantes [en procés: 2006-2007].

18. La història de *Guy of Warwick* és un poema anglonormand anònim del segle XIII. Com Dominica Legge (1963) va suggerir, sembla escrit a major glòria de Thomas, comte de Warwick. Més recentment, Susan Crane (1986) discutia si aquesta mena d'obres arribaven a poder reflectir els assumptes concrets dels terratinents anglesos.

19. Per a una guia completa sobre el text de la versió espanyola de l'obra de Martorell, *vid.*: MÉRIDA JIMÉNEZ & BUILES, 2002.

20. Como podem comprovar si atenem el context editorial de *Tirante el Blanco*, en el qual trobem: *Melusina* (2 eds.: 1489 y 1512), *Baladro del sabio Merlín (1498)*, *Oliveros de Castilla* (un best-seller, amb 6 eds.: 1498, 1501, 1505, 1507, 1509 y 1510), *Crónica sarracena (1499 i 1511)*, *Abad don Juan (1500-03 i 1506)*, *Carlos Maynes (1500-1503)*, *Tristán de Leonís (1501 i 1520)*, *Fnrique de Oliva (1501)* i *Amadís de Gaula* (un altra best-seller: c.1505, 1508, 1511 i 1519).

Podem completar el perfil si atenem a altres obres de tema cavalleresc coetànies, fins a 1521: *Canamor (1509)*, *Roberto el diablo (1509)*, *Sergas de Fsplandián (1510)*, *Florisando* (two editions: 1510), *Tirante Palmerín (1511 y 1516)*, *Primaleón (1512)*, *Caballero Zifar (1512)*, *Flores y Blancaflor (1512)*, *Guarino mesquino (1512)*, *Partinobles (2 eds.: 1513 i 1519)*, *Tablante de Ricamonte (2 eds.: 1513 i 1519)*, *Lisuarte (1514)*, *Demanda del santa Grial (1515)*, *Floriseo (1516)* *Ardenique (1517)*, *Claribalte (1519)*, *Pierres y Magalona (1519)* y *Leoneo de Ungría (1520, lost)*.

Vid. MOLL, 1994; CARRO CARVAJAL, PUERTO MORRO & SÁNCHEZ PÉREZ (EDS.), 2002; LUCÍA MEJÍAS (ED), 2002; i LUCÍA MEJÍAS, 2000.

21. Com ens demostra la doble denominació que, a la ben proveïda biblioteca del comte de Gondomar, Diego Sarmiento de Acuña, de sa Casa del Sol de Valladolid (principis del segle XVII), aquest va fer servir per a la secció que va dedicar a aquest gènere: «libros de caballería o historias fabulosas» (LUCÍA MEJÍAS, 200s).

22. Precisament aqueixos ingredients de la ficció novel·lesca moderna són els que han fet que *Tirant lo Blanch* siga considerada la primera «novel·la moderna» i que siga «una novel·la total» (ALONSO, 1951; VARGAS LLOSA, 1990 [i els diversos Pròlegs i Prefacis de Mario Vargas Llosa a diverses traduccions de *Tirant lo Blanch*]).

23. Vid. Alberto Casadei, *Il percorso del «Furioso»* (Bologna, Il Mulino, 2001), i els acaraments que estableix entre les dues primeres redaccions del «Furioso» (1516 i amb els «Cinque canti», i amb altres obres com aquesta de Cassio da Nardo i altres de menors.

Vid., també, Piccoli (1934a i 1934b).

24. Per fer-nos una idea del gran valor relatiu d'aquesta afirmació hem de tenir en compte que, en la història cultural italiana, no sovintegen gens que hom compare l'èxit d'una obra forana amb el d'una obra de la triada daurada de la literatura italiana: Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Giovanni Boccaccio. D'altra banda, ben segurament que en aquest judici comparatiu d'igualtat amb el prestigi de *Tirant* a l'àmbit de les Espanyes, devia pesar molt la cita de Cervantes.

25. Però escrit entre 1513-1514 i amb diverses redaccions fins a la definitiva publicada el 1528.

26. Vid. *Voltaire Électronique* (Oxford, Voltaire Foundation Ltd and Chadwyck-Healey Ltd, 1998).